

AZ EPOSZI TELJESSÉGŰ TÁRSADALMI KÖRKÉP REGÉNYE

EMBER ÉS EMBERISÉG VISZONYA NÉMETH LÁSZLÓ *ÉGETŐ ESZTERÉBEN*

Az irodalom az emberi érdeklődés előjárója: a megbékélt érdeklődés ábrázol, a nyugtalan keres.

Az európai regényirodalomnak nincs olyan nagy múltja, hogy minden lehetőség kirajzolódhatnék benne; mégis két különböző szemléletet és ábrázolás technikát mutat. A XIX. században hatalmas elbeszélő regények születtek, az ábrázoló irodalom igazi remekei. Julien Sorel és Lucien de Rubempré, de az európai regényhősök zöme mind ilyen jellegű művekből lép elő. A századfordulóval mintha megszűnt volna az ábrázoló ihletés, századunk irodalma a probléma felé fordult. A nagy felfedezések tudatosodása, a termelőviszonyokkal összekapcsolt ember és a természettudomány az irodalomban is egyre több teret kap.

Valójában a szellem nagy felfedező útjain tudomány és irodalom egymás mellett, vagy egymás nyomában szokott járni. A századforduló s a XX. század azonban nem mutat egységes képet, a legkülönbözőbb lázadások tarkítják. Ezek főleg irracionális és metafizikus természetűek. Így az ábrázoló regénnyel szemben megjelenik a probléma-regény, amely igazi őseként a mitológiát tisztelheti, az örök emberi helyzetek nagy együttesét: élet és halál, férfi és nő, szabadság és végzet őstípusainak köreit. A szellem fejlődéstörténetében ott foglalnak helyet ezek a kísérletek, ahol a babona és a vallás, a csodával és a titokzatossal akarnak magyarázatot találni a valóság jelenségeire.

„Thomas Mann-nak kiteljesedett, de le is záródott egyfajta irodalom. (...) Proust nem üttörő óriása, csak kísérletezője volt a valójában meg sem született mélylélektani regénynek” — írja Sarkadi Imre a *Cikkek, tanulmányok* c. kötetében (446.). Valójában az irodalom metafizikus továbbfejlesztésének a kísérlete remekművek nélkül múlt el. A modern irodalom avangarde törekvéseinek egyre inkább az látszik, hogy párhuzamosan haladva az emberi szellem nagy felfedezéseivel és eredményeivel kutatásának fókuszába a biológiai embert helyezze testi-lelki adottságaival és problémáival.

Thomas Mann, Proust Dosztojevszkij, Kafka és Joice nyomán világossá vált, hogy a modern európai regény — a külső világ egy központi történetének elbeszélése helyett — mindinkább a személyiség kiteljesítésére, a tudat és az intellektuális szféra föltárására igyekszik; s az elbeszélés már nem kizárólag a ténybeli közlésért történik.

Németh László elfordul az irracionális regény határeseteitől, nem a jelképes vizuális szimbolikát használja. A tudat és a tudatalatti világ mitológiai vagy metaforikus ábrázolása is a tudatos ész felügyelete alatt történik. Regényei újabb kori prózánk, a realista magyar próza egy lehetséges csúcspontját jelentik.

A XX. századi magyar irodalomnak nagy buktatója: hogyan tud vagy tud-e egyáltalán egységet teremteni társadalomrajz és egyetemes tágultságú lélekábrázolás között?

Németh László regényírói művészetében a móríci realizmust, Krúdy lírai hangulatokba oldódó és szabad asszociációkra épülő lágyabb mesélőkedvét összeötvözte a modern európai törekvésekkel, azt az egységet valósította

meg, amelyet nálunk a században is kevesen. A belső világ elemzéseit sikerült összeforrasztania az élet arányait idéző elbeszéléssel. Törekvéseiben kétségkívül Tolstojjal és Dosztojevskijjal találkozik. A filozófiai megfogalmazásokat felelő szintézis modelljét valószínűleg Ortega Y Gasset-től vette. Dilthey szellemtörténeti hatását felszabadítóan tartja, de módszerét elutasítja. Szekfű barokk koncepciójával a maga új vallásigényét állítja szembe: „Van egy az antiknál közelebb s a katolikusnál szabadabb vallásos állapot, egy európai vallás.” (Borsodi Szemle, 1964. 2. sz. 43.) Proust és Thomas Mann neve is ide kíváncsodik, de míg ezek a világtörténelem mélységeit figyelik, addig a regényíró Németh László arra a biológiai, idegéletteni állapotokra koncentrál, amely a gondolatok logikája alatt érzi és sejtí az izom-konstellációk összjátékát. S ebben különbözik a szürrealizmus eléggé tudatos próbálkozásaitól, amely a mélylélektani tudatalatti világot próbálja kiaknázni. Németh az élettani végzettség okait kutatja, olyan mélységekben és távlatokban, ahol már az értelem hasztalan nyomoz a titkok megfejtése után. Legfeljebb a mitológiai képek metaforája tájékoztat ősi és mélyebb tartalmát illetően. A mitológia az emberiség közös alapjait emberi formákban és jelképekben fejezi ki, jelölve az általános emberit, de a távolit, a homályost, a megfoghatatlan egységet is. „A mitológia mesévé dramatizált törvény.” (Sötér István: *Tisztuló tükrök*. 349.) Németh László regényeiben mindig van mitológiai elem; szimbólummá vált nőalakjaiban van valami az emberi lényegből; bennük az emberiség ősképeit keresi és költi újra az író az epika nyelvén. Regényeinek középpontjában egy emberi tudat és érzelmvilág részletesen elemző leírása áll s körülötte fokozatosan bomlik ki a környező világ képe. A főhős belső ábrázolása a külső világ élményrétegeit vonja magához. A környezet, a társadalom képe, de a mellékszereplők is mind a főhős szemléletében jelennek meg. Németh a lélek geológiai rétegződését keresi s regényeinek koncentrikus körökre emlékeztető szerkesztésmódja, „övezetei” egyesíteni tudják az élményrétegek egymástól távoleső szintjeit is. „A gondolat életszerűvé válik, emberi alakokba sorsokba öltözik s a magától folyó történet megtelik az általános felé villanó jelenségekkel” — írja Béládi Miklós. (Kritika, 1965. 8. sz. 53.) Hosszadalmas leírást, az alakok, helyszín vagy a tárgy külön jellemzését sehol nem adja. Megteremtí a magyar irodalomban oly kevesek által ismert objektív tárgyiasságot, s ez az újfajta aprólékoság kitűnően illeszkedik a nagy távlatokat érzékeltető írói tudatosságához. A maga művészi realizmusáról így vall Németh László: „A realista író szerintem nem az, akinek nincs más célja, mint a valóság ábrázolása, hanem aki tudja a valóságot is, s egy magasabb belső valóság érdekében az emberekhez szóló nyelv gyanánt használja. S minél elvontabb a közölni valója, annál görcsösebben vigyáz a nyelv hitelességére és szabatoságára.” (*Megmentett gondolatok*. 327.) Németh László regényeiről írva többen szóvá tették már, hogy az eszszének néhol túl nagy teret enged regényeiben. A modern esszéregény ugyanis számúzi az epikában nélkülözhetetlen tárgyas leírást s a különösség túlzásaival, valamint az értelmezés esetlegességeivel, feszültségeivel helyettesíti azt. Németh némely regényében valóban lazulni látszanak a kemény és szigorú formák. Tanulmányt szó az elbeszélésbe, az epika szerves növekedését megzavarják a nehezen követhető megnyújtott részletek. Regényeit mégsem nevezhetjük esszéregényeknek. Ő tudniillik sohasem volt híve a szómágiára eső, az elvontság eufóriáját élvező absztrakt gondolkodásnak. Az élet izgatta s az eszmék csak az élet javáért. Tudományt, művészetet egyet ismert el, ami életté váltható és az ember megnemesítésében közreműködő. Életelve, hogy az elvont tudásanyagnál többre kell becsülni a maga kis köreit teljesen betöltő legegyszerűbb életet is.

Művei — Adyt és Móriczot folytatva — a magyar vidék, a Magyar Ugar modern látomásai. Bennük nemcsak a történelmet, de önmagát is vizsgálótni képes író felelőssége szembesítette a tervet a valóságos étellel, az adott környezettel. Modernségüket nemcsak a korszerű lélektan vagy a regényépítés technikai fogásai adják; mindaz csak eszköz egy, a Déry Tibor, söt József Attiláéval rokon intellektualizmus megszólaltatására. Az illúziók ábrándjait mindig színezi a veszélytudat, Németh László a tragikus életérzés, a végső veszély szorongatottságának megszólaltatója is. Regényei axiológiai

regények, melyekben kollektív értékek sorsa felől dönt élet, valóság és történelem. Egyéni, nemzeti és emberi összhangját kereste, de az emberhez, sőt a nemzethez mindig az „ösit”, „emberi lényeket” őrzőt is hozzágondolta. S minden műve az intellektuális realizmusnak a diadala is: a művész valóságstisztelő szenvedélye győz bennük a gondolkodó utópiáin.

„Nem lenne okosabb, ha azt irnám meg s panaszdalt — már nem is tudom, hogy a magyar viszonyok vagy az egész emberiség ellen. Alakot kerestem, akin át a szívemben hordott éden megcsúfolását elmondhatom. De most nem drámát, hanem regényt akartam írni, s nem is csak a magyar élet regényét, hanem azon túl egész emberi életről szólót.”¹¹

Az *Iszony* 1947 végén került a könyvesboltba s rá egy évre már az új regény, az akkor még *Örültek* címet viselő *Egető Eszter*.

„Egető Eszter sejtjeiben hordja a paradicsomot. Akárhova veti az élet, ezt a paradicsomot próbálja megszőni, azzal az ösztönösséggel és makacssággal, amellyel a pók ereszti a szálait. Míg kislányból nagyanya lesz, az életkorok tíz lépcsőfokán figyelhetjük meg ennek a száleresztésnek az élettanát, vagy ha úgy tetszik, metafizikáját. Ezzel a paradicsomszövő, lassan öntudatosodó asszonyisággal áll szemben — s lepleződik le általa — az emberek örültsége. A szív pókhálóját új meg új indulat tépi szét, a férfiak — nagyapa, apa, férj, fiú — vaksága, önzése, rögeszméje.

A regény az uralkodó hóbortok alapján három könyvre oszlik (apa, férj, fiú). Mindenik könyv három nagyobb fejezetben mondja el a szív egy kísérletét.

A fejezetek, mint egy-egy szonáta, maguk is hármasszerkezetűek, az egész regény így tíz fejezetből s harminc tételből áll. Két-két fejezet közt, az utolsókat kivéve, öt-hat évnyi időköz telik el, ez érleli meg az új életkort s teremti meg a szív új kísérleteihez a külső feltételeket¹² — kezdte Németh László regénye ismertetését a *Válasz* 1949. május—júniusi számában. A regény első fejezetei itt láttak napvilágot, a továbbiak esztendőkkel később a Kortársban. A teljes szöveg azonban csak 1957-ben került kiadásra. A lektor a mű megjelenése érdekében javasolta annak idején az eredeti cím és néhány részlet megváltoztatását. A megváltozott második módosítást — Méhes Zoltánnak az eredeti kéziratról eltérő befejezését — az ötödik kiadásban már felesleges kompromisszumként elveti s a végleges szövegben helyreállítja a cselekmény korábbi záróakkordját, Méhes Zoltán öngyilkosságát, elkerülve ezzel a történethez szolgáló bonyolult írói fordulatokat.

A kritika elismeréssel, a közönség nagy érdeklődéssel fogadta az új regényt. Igazolta az író elvárásait, aki úgy tartotta, hogy az *Egető Eszter* forgatják majd az olvasók legtöbb szeretettel, mert benne egy egyszerű, harmonikus „mai szent”¹³ életét jegyezte fel.

A mű alkotója felett a *Háború és béke* vagy a *Thibault család* műzsája lebegehett, mert a korábban kialakított egyalakos portré regényét ütközteti itt meg az író a hagyományos polgári családragény képletével. Ez a legnagyobb igényű, korokat és sorsokat átfogni kívánó epikus vállalkozása. „Regényem ötven esztendő magyar történetét mondja el egy asszony életén keresztül...” — mondja Németh László, s már ez is sejteti a mű arányait.

A regényben az író megtartja a korábról ismert regényépítési eljárást, a főhős szerepének minden részlete átsugárzó jelentést ad. Hőse Egető Eszter a lemondó, magát másokért föláldozó harmonikus emberi lény. Legkevésbé sem forradalmi jellem, bár forradalmi időkben született, inkább békés, kontemplatív természet. Hiányzik belőle a korábbi Németh László-hősök önelemző szenvedélye; nem filantrop, s ő az első nőalak az életműben, akiben a

belső nemesség nem párosul meddőséggel vagy dúvadi önzéssel. Németh László egész regényírói oeuvre-jében itt jelenik meg először az a fényes, nagy emberi melegség, amely olyan meghatóan széppé teszi ezt a nőalakot. Eszter életét az áldozat tölti be. Magány helyett az odaadást, a megértő figyelmet, a világgal elvegyülést választja. Aminek a fölismeréséig az *Iszony* hősnője aszketikus fölülkerekedéssel és gyilkosság árán jutott, az benne természetes belső adottság. A némethi szóhasználatban „szent”, amely a vállalt sors s az eredendő hajlamok egységét jelenti, egy új életvitel „nemtőjét”.⁴

Lankadatlan erővel és paradicsomteremtő szorgalmával otthont és védelmet sugároz mindenütt maga körül, munkáját pedig töretlen derűvel végzi. Sorsa elszigetelt, noha nem reked kívül az életen, de hogy belső összhangja mindvégig zavartalan maradjon, távol is kerül tőle — a boldog derű távolságából figyelni környezetét a szép dolgok közös megteremtésében. Égető Eszter valójában nem is fejlődik a regényben, inkább „beérik”.⁵ az öregedő nagymamává lett asszony a maga belső habitusában ugyanaz marad, mint amilyen a küsszéken babájának éneklő, s közben valami távoli, füllel nem hallható zenére figyelő kislány volt a regény elején.

Belső habitusában az a sajátos nagyság vagy a nagyságnak az a sajátos képzete munkál, amely a legjellegzetesebb és legnemesebb Németh-hősöket életre hívta. „Ahogy a szemben ülő, megéledő férfit nézte, az volt a benyomása, hogy ő nagy, túlságosan nagy. Nem úgy jött rá, ahogy a költőkre szokott a nagyságuk, inkább ahogy a lányra, hogy nagy az orra, vagy nagy a lába. Ő egészében nagy valahogy, a lelke. Nagy lélek, olvas ilyet az ember, Széchenyi, Petőfi. Ő persze nem úgy nagy lélek, csak sok valahogy. Sok van benne, de hogy mi: emlék, érzés, szenvedés, önfegyelem, nem tudta volna megmondani.”⁶

Nagy lelkében kezdettől ott van a világ iránti belátás, melyet Kárász Nelli csak a gyilkosság után szerezhetett meg. Nelli kiküzdött nyugalomát, derűjét az a keservesen optimista felismerés táplálja, hogy aki kiért az életből, annak hatalma is van az életen. A gyermekében rábízott emberiségért érzett felelősség morális fejlődésének a csúcsa, a regény katarzisének végső feloldása. Égető Eszter mintha ugyanebben a feloldódásban gyökerezne; mintha ott folytatná, ahol az előbbi abbahagyta: egész életében a vállán hordja a rábízott darabka emberiség terhét. A családot is, a tágabb közösséget is ugyanazzal a „távoli, mosolytalan biztos szeretettel”, mint Kárász Nelli a regénybeli búcsú perceiben.

Történetét, témáját, szerkezetét tekintve a regény független az *Iszony*-tól, de alakjai, tájai, motívumai térben és időben egymásnak nyújtanak kezet. Kárász Nelli Égető Eszterre inkarnálódott — a bozótparti Iszonyfalvából Lajosfalva lett. Máté Józsi is csak egy kicsit őrüb, de közönségesebb Takaró Sanyi. Takaró Sanyi megszelídített vonásai Eszterben is fellelhetők ugyan az értékek megfordításával, a kiegészítő színek kontraszthatásával, interferenciájával egy magatartásforma ellentétes töltésére apellál az író, amikor a szerencsétlen paraszt Aktaion eltorzult és nyers ösztöneit Eszterben nemes emberi odaadássá oldva kapjuk vissza. S Jókúti is visszatér a regényben Szirmai doktor alakjában.

Az első kötetben a történések és szereplők mögött meghúzódó élet-érzés tagadhatatlanul szilasi, majd a második kötetben a hangulataival is beáramló vásárhelyi anyag következtében megváltozik a regény. Németh itt az *Iszonyt* győzte le, s az első kötettel szemben egy *Bűn*-típusú másodikikat teremtett meg. Ez a jelenség nem új az életműben. Így felel egymással az *Emberi Színjáték* és a *Gyász*, s így csap át egymásba az *Iszony* és az *Égető Eszter*.

A Hódmezővásárhelyen tanító Németh László a tanítványában, szállásadó nője családjában, az alföldi parasztváros társadalmában, Csomorkányon olyan életforma bontakozó csírájára bukkant, mely rég vágyott föloldásként kínálkozott az írói pálya első felének antagonizmusára. Az *Égető Eszter* sikeres kitörés az írói szubjektum zárt világából és példa a típusalkotás objektív módszerére. Az egymást követő nemzedékek degradációja, a felemás,

eldugult magyar kapitalizmus bírálata éppúgy elidegeníthetetlen része a mondanivalónak, mint a család széthullását hasztalan megakadályozni próbáló hős-nő lelkivilágának intenzív rajza, annak a folyamatnak a tettenérése, ahogyan az asszonyi lélekbe a külvilág zavaros és ellentmondó jelenségei integrálódnak, harmonikus rendbe illeszkednek. A korforduló egész problematikája köréje kristályosul. Sorsában a századforduló megbolydulását, két világháború viharán keresztül a regény születésének pillanatáig, 1948-ig követi az író. Három egymást váltó nemzedék krónikája az emberiség minden szakaszán izgalmas, eseménydús lehet. De a magyar századéletragikusán sűríti is a történelmet. Égető Eszter talaja az a sajátos dezilluzionálódás: egy soha nem volt, torzónak maradt polgári társadalom alkonya, a soha meg sem született városi Magyarországé.

Ennek a felvonuló három nemzedéknek történelmi tapasztalata az anyagilag megalapozott társadalmi felemelkedés élménye és kudarca, a másokért élő, mást akaró népboldogítók kiszakadása az átlagemberek társadalmából, az egykor sérthetetlennek vélt családi kötelek meggyengülése és a teljes, föltartóztathatatlan bomlás. Túnyogi nagyapa makacs paraszti hajhatatlanságában még egy nagy szerző és megtartó nemzedék keménységét és puritán erkölcsét érezzük.

Égető Lőrinc, az apa, reformtervekkel kísérletezik, hogy hiábavaló erőfeszítéseivel előbbre vigye városát.

Máté Józsi, Eszter férje a technika megszállottja, de az igazi szenvedély hiányzik belőle, hogy érdeklődésében kitartó legyen, hogy valamit el is érjen. Eltékozolt haszontalan élet az övé; s bár alapjában nem rossz ember, pokollá teszi környezete életét, mert a maga sikertelenségei miatt másokat, az őt körülvevő legközelebbieket bántja, csipkedti, gúnyolja. Az ő nemzedékéből a teljesen buták és gátlástalan törtétek érvényesülnek, a dzsentrí ivadék polgármester, vagy a kultúrfőlnyes politika tehetségtelen, de rendszeres kis strébere.

Máté Józsi nemzedéke egyszerre képviselője és karikatúrája is a második polgári nemzedéknek. Kísszerűségük megrendítőbb, mint bukásuk.

Szilágyi, a tanyasiak internátusának szervezője és a népi írók mozgalmanak egész problematikáját önéletrajzi teljességgel sűrítő Méhes Zoltán minden tévedésével együtt is többet megért a korból, a maga sorsából is hivatásából, mint a körülötte élők. A népi írók kissé torzra sikerült követője: József, Eszter fia s e nemzedék jobbja már az ország, a nép megváltásának programjával indulnak, de nehéz eldönteni, hogy mennyi bennük a valódi elszántság és a felnőtt dolgokkal való játszadozás vágya.

Eszter két fiának kétféle ágazó, de sehova sem vezető útja több évtizedre való eseményt, konfliktust és gondolatot tartalmaz. A csomorkányi családregény sajátosan magyar vonásai mellett Németh László-i specifikuma a regénynek, hogy a három nemzedék sorsát, gondját Égető Eszter az ábrázolt valóságban és a jól megkomponált regényben is egymaga hordja a vállán. Égető Eszter paradicsomteremtő kísérleteihez a történetbe ágyazott két másik réteg, az ország elmúlt 50 évének a történelme és Eszter „osztályá férfifainak örültsége”¹⁷ van beleépítve.

A fejezetekre való bontás aktív része a történetnek, s önmagukon túlmutató zártságukban inkább hasonlíthatók egy dráma felvonásaihoz, mint a regények szokásos elkülönített darabjaihoz. Kezdetben Eszter kisgyermek lelkén látjuk felszívódni a szereplőket. Már kislány korában megdöbent környezetét a szinte belső sugallatra vállalt áldozatok természetességével. Nem tud önfeledt gyermek lenni, édesanyja betegyá mellett úgy tesz, mintha játszana, hogy ne fossza meg a beteget az idilli látvány örömétől. Eszter későbbi erőnei jelentkeznek itt csirájukban. Nem tud közlékeny lenni. Rágódik a félmondatokon, ahelyett, hogy megkérdezné, miért is gyűlölik egymást apja és nagyapja? Az alig felszerűlt lányka első paradicsomteremtő kísérlete a két fél kibékítése kényszerű kudarcot vall. Féljétszakán át hallgatja apja városrendezési tervét, s végül mégsem tudja rászanni magát, hogy előhossa a maga szorongásait, melyeket a nem kívánt házasság gondolata ébreszt benne. Esküvője pillanatában voltaképpen nem dőlt el, hogy nem

az *Iszony* végzetét hívja-e ki ő is maga ellen. A soron következő hetek és évek azonban kétségtelenné teszik: Eszter nem a lázadók, hanem a beletörődők közül való. Sokkal nagyobb benne a szeretet-tartalék, az adakozó kedv, mint a belső ellenállás a házassággal szemben. Férjével, anyósával nem tud vitatkozni, tehetetlenül tűri, hogy kisémmizték vagyonából, mert úgy érzi, hogy az ő éveit igazában csak azok számára lesznek érthetők, akik érzelmeiben is osztoznak. Sógornője vallomását hallgatva arra kell rádőbennie, hogy mennyire más ő: nincsenek könnyed kis titkai, ami tán lehetne — egy csírájában elfojtott kezdődő szerelem — lefordíthatatlan sógornője nyelvére. Lelki nagysága az otthonteremtésben bontakozik ki és abban, hogy mindenütt képes pók módjára megszöni az összetartó szálakat. A regény lapjairól megértjük, hogyan alakul át Eszter paradicsomteremtő ereje a nálánál sokkal értéktelebbről férje hűtlenségét is szó nélkül eltűrő, végtelen aszsonyi passzivitássá, majd, hogy a legreménytelenebb helyzet után ez a passzivitás action gratuite-ként hogyan terem valami paradicsomserűt mégis, s végül, hogy hogyan omlik ez egyszerre össze férjének a család jövőjét is veszélyeztető hóbortján.

Az illúzióvesztés sokrétű folyamatát Égető Eszter úgy éli túl, hogy illúziótlan józansággal maga emelkedik az emberhez egyedül méltó élet illúziójának és a megértésének magasába. Eszter története innen kezdve inkább keret és szeizmográf: összefogja és jelzi a másik két réteg feszítését és apró rezdüléseit.

A közvetlenül ábrázolt központi életanyag szerves alakulása szabja meg a regény sodrában a történelem fővonalainak ábrázolását. A századforduló millenáris magyarsága, az első világháború Hinterland élete, a frontok bevilágódásaival, a háború utáni nagy nyomor, a Horthy-kor részleges részrehajló álprosperátusa, a népi írók mozgalma, az országon átsöprő II. világháború — mindez egy-egy fejezetet tölt meg történelmi háttérrel. Égető Eszter sajátos nagysága is jórészt társadalmi eredetű. Nemcsak azért, mert a paraszt nagyszülők közt nőtt lány némi bizonytalanságot érez az „úri” társaságban, hanem főként azért, mert egy társadalmi réteg, a két háború közti kisvárosi úri osztály életrajzához nem tud alkalmazkodni. Csomorkány, ahol él, jellegzetes tényeztet, meglehetősen komplex valami, a regény egyik fejezet címe szerint elefánttemető. Eötvös Taksony vármegyéjére emlékeztet ez a város a maga jómódú, nyugodt, elégedett, ősi medrekben folydogáló, a történelem földrengéseitől is megkímélt életével. A távlatatlanság, a láthatárnélküliség és a porbafulladtság az egész megrekedt magyarság jelképe: „Magyarország maga is csak egy Csomorkány”.⁸ Csomorkány a magyar alföldi városok értelmiségének a tárgyalt 50 év alatti struktúráját van hivatva képviselni, azt a sivár világot, amelyben „ők mégis tartanak fenn valami mozgást”.⁹ Az ők a regény férfialakjai, akiknek „örültsége” nemcsak abban áll, hogy külön tervek akarnak keresztül erőszakolni, de abban is, hogy képtelenek felfogni a „hely szellemét”.¹⁰ Égető Lőrinc hegyeket akar letutajozni a város kövezetére s tarhonyát szállít Angliába. Igazában városa sorsát viseli a szívében, de nem tud kipillantani reformeri gőzköréből: ezért köt a lánya méltatlan férfival házasságot. Eszter férje tökéletesen idegen ebben a környezetben, mint ő maga, az ambíciója is súlytalan, merő játék, de azért skrupulus nélkül kockára teszi érte a család jövőjét. A fiú visszatér a társadalmi tervekhez, de már a „homo ludens” érdektelenségével, fitymáló közönyével. Jellemző, hogy értelmetlen nyüzsgése miatt kerül a fordulat éveiben börtönbe. S a többi csomorkányi: Bozsó, Hallgató, Gyenes, s a 45 után Csomorkányra húzódó s némileg csomorkányivá alakuló fővárosi író, Méhes, aki országos arányokban képviseli az „örültséget”. Hallgató Sanyiban „együtt van egy Goethére való szövet, nemcsak ismeret, képesség is. Csak éppen a szervezet felépítése maradt el”.¹¹ Bozsó „az angoltól fordított könyveket összeolvassa az eredetivel s tudja, hogy a cégek fordítói milyen slendriánságokat követnek el”.¹² Az orvos páciensek helyett népdalokat gyűjt, olyan nívón, hogy Kodály is elismeri. Ezek a csomorkányiak úgy viselkednek, mintha egy nagy szellemi világtenger partján élének. Ezerköteles könyvtárakat gyűjtenek össze L-alakú gangos házaikban s a gyűlő könyveket sarokba, ládába halmozzák, mert könyvszekrényre már nem telik...

S ha néha összegyűlnek egy páran: a festő Kotormán, a gyümölcsöst telepítő Gyevi s a többiek; s beszélgetni kezdenek, a be nem avatott csodálkozni kezd, honnan tudnak ezek a parasztképű, tájszólással szóló emberek ennyi mindent festészetről, zenéről, szociográfiáról és irodalomról. S a sok tehetséges dilettáns legtöbbször nyomtalanul felszívódik a város por- és téglarengetegében, a „csomorkanyizmus” nem túlságosan veszélyes, de lassan ölő kórja kikezdi őket.

Csomorkány azonban nemcsak a tespedtség, a süppedt közöny, a szánandó vagy mulatságos hóbortok modellje, de valamiképpen a maradandóság városa is.

A regényben az író gondolkodását képviselő Méhes sorsából ugyanis kiderül, hogy ő, aki egész életét a magyarság problémáinak a bogozgatásával töltötte, s álmait lobogtatta csalátekül a mozdulatlanok, vagy cél nélkül tapogatózóik felé, bizonyos mértékig szintén a csomorkanyizmus foglya és áldozata: gödörbe hordta ő is az életét. Egész országról szóló paradicsom-álma mégis Csomorkányon talált először visszhangra. Méhes mint a nagyobbik fiú, József „mestere” kerül kapcsolatba a családdal. Didaktikai elképzeléseit Eszter tanításán próbálja ki, megfigyeléseivel az ő ítélőképességét edzi mind tudatosabbá váló eszmélkedéseihez. Eszter lázadzik ugyan Méhes megfigyelésének és ítéleteinek módszere ellen: „Az ilyen gondolatoktól az ember tán nem is magukat az embereket nézi, hanem amit az eszéből rájuk vetít... Akármilyen nagyszerűen elemzi Méhes a csomorkányi embervegyületet, az mindig csak olyasmi, még ahhoz képest is, amit a magam fajta asszony tud, mint a kör négyzögesítése.”¹³ Eszter nemcsak a fiát kénytelen Méhes szigorú ítéleteinek mindinkább igazat adva, szinte újból megismerni, hanem visszafelé nézve apját is most érti meg jobban, ahogy Méheshez méri a gondolkodását. Méhes regénybeli képét az író alteregójaként tartják számon. Eszter szemével nézi és ábrázolja Németh s nagy művészi tudatosságra vall, hogy a regényből nem lesz önéletrajz.

Méhes Zoltán felismerte a „csomorkányi rezervátum”¹⁴ szétesését, szűkségszerűnek és önellentmondásaiból következőnek mutatja, de túl is tekint korlátain. E gondolatok tövénél hajt ki a „csomorkanyizmus”, az elszigeteltség értelme is. A „hely szellem”-ét, az élet organikus folytatásának az elvét is a jövő alapfeltételének tekinti az író. „A kis népek ezalatt a történelem árnyékában, mint Goethe Weimarban, kiköltik az egyre nagyobb tömbökké tapadó világ, az eljövendő aranykor gyermekét.”¹⁵ A regény tehát nemcsak a vidékiség problematikáját érinti, de sokkal nagyobb nyomatékkal kutatja a technikai civilizációval együttjáró differenciálódás ellenszérét.

A szocializmusnak azt a kohéziót kell újra megteremtenie, amelyet a kapitalizmus kalandja szétzúzott; törekednie kell arra, hogy „az emberiség tömörebb halmazállapotba kerüljön.”¹⁶ Sorsunk és elszigeteltségünk fölé is úgy emelkedhetünk, ha az emberiség egyetemes vajúdságának a lázába kapcsolódunk, ha a legkorszerűbb eszmék megvalósítói és úttörői leszünk. A tétel igazát bizonyítja Eszter sorsa. Ő a csomorkanyizmus pozitív képződménye, benne öltenek testet azok az eszmék, amelyek a csomorkanyizmus talaján sarjadnak, s amelyeknek világformáló erővé kell válniuk az eljövendő jobb kor számára.

A regény végső kicsengése az, hogy a szanaszét futó álmok helyett az Eszter-féle belátásnak, megértésnek kell olyan világ méretű, minden embert betöltő kohéziós erővé nőnie, mely megteremtheti az emberiség új aranykorát. Eszter nem tudta megteremteni az annyiszor megálmodott paradicsomot, az életet nem tudta idillé változtatni. Mégis ő mentette meg a családot, s a háború után, amikor minden szétzilálódott, az ő otthona vált menedékké még idegenek számára is. A regény végén mindenkitől elhagyatva is ő az egyetlen szilárd pont.

Unokáját ringatva bizva néz a jövőbe. Nemcska unokája, hanem a maga korábbi álmai jövőjébe is. Egy élet lezárul, egy élet kezdődik, és Égető Eszter tovább kell hogy vigye a maga terhét. Méhes Zoltánnal meghal az író egyik része, és Égető Eszterben tovább él a másik. Meghal a tegnapi re-

ménytelen álmodója, és tovább él a holnapba tekintő, alkotó ember. Így lesz az *Égető Eszter* a családregény bőségébe ágyazott bölcs és fájdalmas epilógus — mondja Béfádi Miklós, Németh kitűnő kritikusa és ismerője.

A szocializmus, ha azt valósítja meg, amire vállalkozott, *Égető Eszter* álmaihoz hasonlóra, tovább szőheti majd nemcsak az egyes ember, nem is csak a család, de az egész emberiség boldogságát!

JEGYZETEK

1. Alföld, 1957. 14.
2. U. o.
3. *Ha én most lennék fiatal*. Kozmosz Könyvek, 1970. 246.
4. B. Nagy László: *Németh László pályája 45 után*. Kortárs, 1970. 1. sz. 42.
5. U. o.
6. It. 1957, 376.
7. Alföld, 1957. 14.
8. Vekerdí—Tóth: *Égető Eszter*. Alföld, 1957. 17.
9. U. o.
10. B. Nagy László: I. m. 42.
11. Vekerdí—Tóth: I. m. 15.
12. U. o.
13. It. 1957. 378.
14. B. Nagy László: I. m. 42.
15. Alföld, 1957. 17.
16. B. Nagy László: I. m. 42.

